

Eva Jesenovec, Mojca Funkl

»MOJE PISANJE SE POGOSTO UKVARJA Z IDEJO PRIPADNOSTI.«

Intervju s Teno Štivičič

Ko sva se nazadnje srečali, ste ravno načrtovali *3 zime*. Drama je leta 2015 prejela prestižno nagrado Susan Smith Blackburn v New Yorku in bila krstno uprizorjena v Narodnem gledališču (Royal National Theatre) v Londonu. Pisali ste jo tri leta, kot sem slišala, in prva verzija je bila precej daljša od uprizoritvene. Kako ste izbrali končno verzijo za uprizoritev v Londonu? Je bila odločitev izključno vaša ali so posredovali tudi režiser in umetniški direktor?

Proces pisanja je vselej tudi proces črtanja in spreminjanja. Cilj je napisati dramski tekst brez mrtve teže, kjer je vsaka replika pomembna, vsaka beseda izbrana, četudi se sama običajno navdušujem nad bogatim dialogom. Ta drama je kompleksna in zastopa številne teme. Pisala sem jo tri leta, s premori semtertja, predvsem zaradi drugih projektov, ki so zahtevali moj čas, ampak to je bila dobra stvar. Pomembno se mi zdi, da dramski tekst nekaj časa počiva in se potem vrneš k njemu s svežim pogledom. *3 zime* so to zahtevale kar nekajkrat. Od vsega začetka sem nameravala igro premierno predstaviti v Angliji, za kar je bilo treba žrtvovati del teksta. Zdelo se mi je, da bo zgodba veliko izgubila, če občinstvo ne bo seznanjeno z dogodki v novembru 1918, ki so ključno vplivali na potek zgodovine Hrvaške vse do danes. Čeprav sem bila žalostna, ker je bil velik del izvirnega teksta črtan, sem se odločila prav: izbrana verzija je mnogo učinkovitejša. Morda bo nekoč tudi

originalna zagledala luč sveta. Vsekakor je bilo odločanje o uprizoritveni verziji skupni proces med režiserjem, dramaturgom in menoj. Ko si globoko v pisanju končne verzije, je nemogoče zaobjeti vse plasti in objektivno pogledati na lasten tekst.

Ste bili kot avtorica vključeni tudi v sam proces nastajanja uprizoritve?

Prva dva tedna študija za uprizoritev sem sodelovala pri zadnjih popravkih in pripravljala tekst za tiskano verzijo.

Zakaj je po vašem mnenju tekst, ki govori o zgodovini Balkana in intimnih zgodbah znotraj te geografske skupine, zanimiv za angleško občinstvo? Po mojih izkušnjah so načeloma precej indiferentni do tujih kultur in soc-politične zgodovine Evrope (pogosto se sami namreč sploh nimajo za del Evrope in v šolah je izobrazba s tega področja dokaj uborna). Se vam zdi, da so se lažje vživeli v zgodbo predvsem zato, ker gre za družinsko sago, kakršne ima angleški višji srednji razred srednjih let pogosto na repertoarju ob večernih izhodih v gledališče?

Angleško občinstvo je kar sofisticirano in bolj odprtega duha, kot se jim pripisuje. V času, ko je bila predstava na sporedu, nikoli ni bilo občutka, da je svet v drami preveč obskuren, neznan, da se vanj ne bi mogli vživeti. Drama tudi ni bila napisana kot lekcija o zgodovini in moj namen ni bil pisati drame o Hrvaški ali Jugoslaviji. Toda ker je tako redko, da se na velikem odru, kot je londonsko Narodno gledališče, z mednarodno igralsko zasedbo odvija zgodba o družini iz neke države, za katero še nihče ni slišal (oziroma mu zanj ni prav nič mar), se je vsa publiciteta sukala večinoma okrog političnih tem. Srce drame pa je po mojem mnenju družina in preživetje le-te v kaosu zgodovine.

Dramo ste na začetku pisali simultano v angleščini in hrvaščini, nato ste preklpili na angleščino. Kako ste nato dokončali hrvaško verzijo – ste jo prevedli iz angleščine? Ali načeloma svoje tekste prevajate sami ali zaupate prevodom?

Začela sem pisati v hrvaščini, saj se mi je zdelo bistveno najprej slišati glasove likov v njihovem maternem jeziku, v njihovem specifičnem idiomu. Nekaj časa sem sočasno pisala obe verziji, ker nisem želela, da bi bila angleška verzija zgolj prevod. Načeloma zaupam prevodom, seveda, toda oba, angleščina in hrvaščina, sta »moja jezika« in včasih tudi izjemen, jezikovno točnejši prevod ne zveni kot moj glas in ne izraža mojega sloga pisanja.

Kateri jezik pa se vam zdi bolj naraven za pisanje? Še vedno sanjate v hrvaščini?

To me vprašajo tako pogosto, da sem zadnje čase začela postajati pozornejša na sanje (*smeh*). Zadnjič sem se zbudila iz sanj, v katerih sem bila na pokušanju tort z Georgeom Clooneyjem. Kot si lahko predstavljate, so bile to zelo vesele sanje. No, te so se odvijale v angleščini; sicer sanjam tudi še v hrvaščini. Pri pisanju pa je vse odvisno od dispozicije in teme. So zgodbe, ki se mi jih zdi naravnejše pisati v angleščini, pri *3 zimah* pa je bilo obratno.

Zgodba o hišnih ključih je resnična, kot sem prebrala. Vas je to navdihnilo pri pisanju *3 zim*? Ali je šlo predvsem za raziskovanje lastne zgodovine, česar se poslužuje veliko piscev, ko se starajo – težnja po razumevanju lastnih korenin v globljem smislu?

Zgodbo mi je povedal zdaj že pokojni sosed, ki je bil v partizanih. Prišel je v pisarno, takoj po vojni, in rečeno mu je bilo, naj v gori ključev na mizi izbere en ključ. Vsi ti ključji so odpirali prazne hiše in stanovanja v Zagrebu in okolici. Ta slika mi ni šla iz glave ... Bila je tako močna, ogromno pove o tistem času v zgodovini. Takšna in podobna kontradiktorna sporočila so velik del naše identitete in odsevajo še dandanes ... Ob opazovanju, kako stvari potekajo danes, z izkoriščevalskimi, tribalističnimi platformami, ki dušijo naše države, gre sklepati, da bodo še naprej vir konflikta za prihajajoče generacije.

Kaj je bila vaša izvorna ideja te drame, če gre sklepati, da niste želeli poudarjati hrvaške zgodovine?

Nisem imela nekakšne misije, preprosto sem skušala najti smisel vprašanjem, kaj pomeni biti živ, biti človek, ženska, državljan, individuuum, del zgodovine, partnerka, ljubimka ... vsa prepričanja o teh pojmihi so prepojena s skrivnostnostjo. Če moram izbrati »eno sporočilo«, potem je to dejstvo, da je izobrazba tista, ki je spremenila položaj žensk, da je bila to najpomembnejša in edina dobrina, ki je povzdignila ženske med enakopravna bitja. Drugo sporočilo je, da je socializem v našem delu sveta igral veliko vlogo pri naslavljanju neenakosti spolov, kar se vse preveč lahko jemlje za samo po sebi umevno.

Akcija v drami se odvija takoj po pomembnih političnih incidentih ali pa tik pred njimi. Kaj je vplivalo na izbor časovnih nians?

Raziskovanje posledic usodnih soc-političnih dogodkov, kako so se ljudje prilagodili, kako je sprememba položaja moči vplivala na intimo, atmosfera ravno pred temi dogodki, ko vse brbota in se ljudje obnašajo kot živali, psihološko in emocionalno nestabilni, pa čeprav še vedno delujejo precej nezaskrbljeno – vse to se mi zdi v dramskem potencialu mnogo bolj fascinantno kot, v primeru te dramske zgodbe, dejanska vojna.

V kolikšni meri so dramo navdihnile osebne izkušnje? Bojda ste se pred pisanjem lotili obsežne raziskave ... Je ta pokrivala predvsem zgodovino vašega sorodstva ali splošnejša zgodovinska dejstva iz knjig in revij? Kako ste se orientirali in omejili v poplavi informacij?

Raziskovala sem oboje. Hotela sem preučiti soc-politične okoliščine Monike in Karoline, ki so jih navdihnile življenjske okoliščine moje praprababice, zato sem raziskavo začela z zgodnjim 20. stoletjem. V teoretični raziskavi sem se osredotočila na pisanje o ženskah in s strani žensk, to jo je nekoliko omejilo, na neki način sem v tem delu raziskave najbolj uživala: cele dneve sem presedela v narodno-univerzitetni knjižnici v Zagrebu in brala. Odkrila sem nekaj izjemnih prispevkov v ženskih revijah v zgodnjem 20. stoletju; navdušujoče feministične zapise in humanistično dediščino, do katere se je težko dokopati, če se ne poglobiš dovolj. Prav tako sem prebrala številne knjige, na primer *History of Women in the West* je veliko delo, ki ga priporočam vsem.

Alisa nosi kar nekaj podobnosti z vami: odšla je v London študirat in se odločila ostati. Koliko so na njen lik vplivale vaše osebne izkušnje? Bi rekli, da so Hrvati res manj odprti v primerjavi z Britanci (Vlado v igri nevezane ženske, ki živijo skupaj, takoj okliče za lezbijke)? Se vam svet zdi manjši, kadar ste na Hrvaškem, v primerjavi z multikulturalnim Londonom?

Alisa ni nujno moja zastopnica, njen lik sem zgradila, kot sem ga, iz dveh razlogov: ko sem začela pisati to dramo, sem hotela, da začne življenje na britanskem odru. Zavedala sem se, da je lahko časovni lok, ki ga je imela zgodnja verzija teksta, ki se odvija v drugi državi, problematičen za uprizoritev v katerem koli gledališču. S tem razlogom sem ustvarila karakter, ki tvori most do angleškega občinstva, ki jim prinaša nekoliko bolj poznano perspektivo. Poleg tega pa fenomen »outsiderja«, ki se vrne domov, spremenjen od okolja, v katerem je živel in je drugačen od domačega, nosi velik dramski potencial. Ne poskušam govoriti o vseh Hrvatih kot tudi ne v imenu vseh žensk in njihovih zgodb, prav tako ne o Veliki Britaniji kot celoti. London je drugačen od Velike Britanije, zdi se kot država zase. Če se osredotočimo na odločitve glede življenjskega stila, je vsekakor bolj odprt kot Hrvaška in mnoge druge države. »Naši ljudje« vedo vse o vsem, v tem so eksperti, imenujte katero koli državo na svetu, »naš čovjek« bo izstrelil stereotip o njej, če ga zbudite sredi noči. Družina Kos predstavlja urban, izobražen, odprt, toda obenem povsem izgubljen, zmeden in impotenten del populacije, ne predstavlja rigidnih pogledov, ki so še kako prisotni v javnem diskurzu. Na splošno Hrvaška trenutno ni najbolj prijeten kraj za skupnost LGBTQ.

Drama skozi stoletja predstavlja različne ženske glasove in razkriva zanimive poglede na življenja žensk v tem času; na njihovo verzijo emancipacije in samorealizacije ... Bi rekli, da so ženske dandanes svobodnejše in da imajo več pravic kot kdaj koli poprej ali s(m)o v neki meri še vedno determinirane s strani družbe in političnih odločitev?

Številni dogodki in tokovi se v začetku 21. stoletja združujejo v retrogradno trendov, kar se tiče žensk. Konzumerska hiperseksualizacija, porast neokonservativnih vrednot, multikulturalna toleranca, ki si zatiska oči pred nespoštljivim ravnanjem z ženskami v mnogih skupnostih, itd. Gledano na dolgi rok vsesplošna, globalna ženska zavest in emancipacija, ki sta v teku šele dobrih sto let, ne moreta biti zanikani ali ustavljeni. Verjamem, da bomo v prihodnosti dosegli popolno enakost med spoloma, najbrž ne v času mojega življenja. Zelo pomembno se mi zdi, da pravic, ki so nam jih ženske priborile v zadnjih sto letih, danes ne jemljemo za same po sebi umevne!

Ob pripravah na Lucijino poroko je slišati kar nekaj opazk o zastarelih tradicijah, ki jih bo vključeval ritual. Se vam zdi, da je danes zakon še vrednota oziroma nuja? Kakšna so vaša opažanja glede splošnega mnenja o poroki v Angliji in kakšna na Hrvaškem?

Težko je posploševati. Dejstvo je, da današnja družba še vedno gleda na zakon kot na normo, sploh kar se tiče pravnih zadev. Nič nimam proti poroki, mislim pa, da je mnogo večji dosežek ostati poročen kot poročiti

se. Velika poročna slavja se mi zato zdijo nekoliko nezrela, prenagljena. Drama noče kritizirati ideje o zakonu, to puščam za naslednjo igro. Ideja o ljudeh, ki sploh niso verni in organizirajo velike poroke v belih cerkvah s tradicionalnimi običaji, kot je na primer kupovanje neveste, in družice v načičkanih in pompozni oblekah, to pa se mi zdi nekoliko problematično.

Kako se je britanska ekipa spopadla s tekstom glede na to, da je njihova kultura precej drugačna od balkanske?

Gledali so filme, brali, vsak je dobil posebno nalogo in potem poročal ostalim. Bili so navdušeni in zainteresirani, da se lahko podajo v svet, o katerem ne vedo nič ali pa zelo malo. Stremela sem k temu, da igralci posedujejo najboljše možno razumevanje konteksta, obenem pa nisem želela, da bi imitirali, kaj pomeni biti »Hrvat«. Naša mentaliteta (kot vsaka) ima posebnosti, mešanico navad, kod komuniciranja, telesno govorico, način izražanja ... To je težko posnemati in se mi zdi povsem nepotrebno. Hotela sem, da igralci vzamejo igro za svojo, da se čutijo osebno vpletene v konflikte v zgodbi, da se povežejo s karakterji do te mere, da pozabijo, da igrajo hrvaško družino. Mislim, da so v tem uspeli.

V tekstu je nekaj kritik slovenskih političnih odločitev. Se sami strinjate, da Slovenci in Hrvati nikoli niso bili bratje, kot reče eden izmed likov v vaši drami? Kako menite, da bodo Slovenci doživljali dramo o hrvaški zgodovini?

Ne vem, kakšen bo odziv. Upam, da bo kakovost teksta tisto, kar bo vzbudilo zanimanje publike. Skupna zgodovina vsekakor še vedno nosi določeno težo in upam, da jo bo tudi v prihodnje.

Kako ocenjujete atmosfero v Evropi danes? Zdi se, da je na neki način podobna kot v letu 1990 na Hrvaškem – potihem se govori o pričakujoči vojni, ekonomija je nestabilna, potem je tu še begunska kriza ...

Ne. Kar se dogaja v Evropi, je nezaustavljivo, čeprav bi rekla, da nihče ne more v celoti zaobjeti, kaj bo to pomenilo za naša življenja. Kriza beguncev se je odvijala že nekaj časa, le da je zdaj prešla v takšno razsežnost, da je postala problem vseh. Kljub temu je odziv šibek, neusklajen, kaotičen. Jedro vzroka (s tem mislim na ameriško in evropsko politiko ter ameriški »mutni sporazum«) je zdaj očitno in že dobro poznano. Namesto da bi se iskalo rešitve za to, se išče tolažbo v najslabšem: v nacionalističnih, desničarskih, ksenofobičnih, zadržanih pogledih na prihodnost. Pred nekaj leti sem napisala dramo *Invisible* o krizi beguncev in depresivnem vzdušju. Tekst naslavlja evropske državljane, ki se imajo za privilegirane in uspešne. V preteklih letih na Balkanu ni bilo nikakršnega zanimanja za uprizoritev. Zdelo se je, da nikogar ne zanima, kaj se dogaja daleč stran od nas, niti to, s čimer nimamo nič skupnega. Zdaj je povsem drugače; odnos do teme se je dramatično spremenil. Najbolj depresivno v današnji Evropi se mi zdi pomanjkanje vsakršne optimistične vizije.

Še vedno delate na hrvaškem trgu, večino časa pa vendarle živite in ustvarjate v Veliki Britaniji. Katero državo zdaj pojimate kot dom?

Moje pisanje se pogosto ukvarja z idejo pripadnosti. Težko bi podala enostaven odgovor. Kraj, kjer si bil rojen, v tebi vzbuja instinktivne, podzavestne reakcije, kar se ne more zgoditi nikjer drugje, pa če gre za pozitivne ali negativne občutke. V tem oziru je Zagreb moj dom. Če to čustvo apliciram na celotno ozemlje bivše Jugoslavije, imam ta celotni del sveta za svoj dom, saj se občutkov in spominov iz zgodovine ne da izbrisati, četudi sem verjetno pripadnica ene od zadnjih generacij, ki to tako doživlja. Dandanes se počutim Londončanka bolj kot kar koli drugega. Ne bi se oklicala za Britanko, čeprav to – tehnično gledano – sem, bi se pa zagotovo oklicala za Londončanko. London je oblikoval pomemben in velik del tega, kar pojmem kot svoj odrasli jaz.

Se še vedno počutite kot imigrantka po vseh letih življenja v Londonu (kot mnogo ljudi, ki so zapustili lastne države, tudi lik Karla v vaši drami, ki pravi, da se v Nemčiji vselej počuti manjvrednega s strani domačinov)?

Časi so vse bolj takšni, da je to, od kod kdo prihaja, občutljiva zadeva. Težko boste našli nekoga, ki bi ob besedi imigrant v trenutni klimi najprej pomislil name. Obenem imajo Britanci zelo vpluden, indirektn, izmuzljiv način izražanja, tako da je izredno težko naleteti na očitno diskriminacijo ali zlorabo. Kakor koli obrnemo, so naše korenine dejstvo, ki se ga ne da kar tako spregledati. Pogosto se znajdeš v okoliščinah, ki te spomnijo na lastno drugačnost, drugost (angl. *otherness*).

Ste kdaj vendarle občutili, da vas kot Hrvatice v Londonu obravnavajo drugače? Je imelo to dejstvo kakšen vpliv na vašo kariero? Angleščina ni vaš materni jezik, vaša kultura je drugačna ... Kadar se sama pogovarjam s kakim Britancem, pogosto naletim na začudenje, češ kako dobra je raven moje angleščine ... Predvidevam, da imate sami podobne izkušnje. Je bilo dejstvo, da ste tujka, kdaj koristno v smislu umetniških priložnosti in natečajev za manjšine (kar nekaj gledališč je, ki jih zanimajo nekonvencionalne zgodbe manjšin)?

Ne bi rekla, prepozna sem bila, da bi ujela ta vlak. Ko sem prišla v London, je bila Jugoslavija že stara novica. Obenem sem kot mlada dramatičarka želela pisati o vsem drugem kot o vojni. Zdaj ko se približujemo velikim obletnicam, bom morda pozvana, da obiščem to področje. To je prekletstvo piscev malih držav in jezikov. Edini način, da dobijo pozornost in se izkažejo s svojim delom v dominantni zahodnjaški kulturi, je ob kakem hujšem izgredu v njihovi državi, še posebej, če se ta trudi, da bi jih utišala. Po tej logiki smo hrvaški pisci lahko srečni, saj trenutna kulturno-politična scena ni preveč spodbudna za kritične glasove in ljudi, ki se ne strinjajo z večino. Glede na to se mi zdi odločitev Narodnega gledališča, da vzame pod svoje okrilje igro o državi, ki je ni na nobenem radarju, razen morda kot počitniška destinacija, pohvalna. Težko sklenem, da je bilo moje poreklo ovira, moja pozicija je precej unikatna, in ker ni prav veliko podobnih

primerov, je težko potegniti črto. Morda sem sama sebi postavljala nemogoče prepreke. Vsekakor sem pričakovala veliko zavrnitev, in še vedno jih. Po drugi strani pa sem bila uprizorjena v Narodnem gledališču in najeli so me za pisanje novega dramskega teksta, kar je verjetno največji dosežek, ki bi si ga lahko želela.

O čem pa govori vaša naslednja igra?

Grenka komedija je. O zakonu, otrocih in starših, zvestobi, fantaziji in realnosti.

London, 26. 2. 2016

Spraševala in iz angleščine prevedla: **Vesna Hauschild**